

Інна КНИШ

кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії Сумського національного
аграрного університету (м. Суми)

Ключові слова: off-line освіта як система, on-line освіта як мережа, нова парадигма освіти, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ).

У статті показано, що невпровадження в освітній процес інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) призвело сучасну освітню систему до кризи, а сама освіта, як система, стала тим наріжним каменем, який призвів до появи нової вітчизняної парадигми освіти, яка формується на межі off-line освіти як системи та on-line освіти як мережі. При цьому зазначається, що головним фактором має стати наявність у новій парадигмі освіти гуманітарно-етичної складової.

УДК 37.01: 101.14

СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ: OFF-LINE ОСВІТА ЯК СИСТЕМА VS ON-LINE ОСВІТА ЯК МЕРЕЖА

© Книш І., 2016

Постановка проблеми. Сучасному інформаційному суспільству необхідна якісна освіта, яка має відповідати вимогам часу. Людина має вчитися не стільки засвоєнню знань, а саме як, що та яким чином застосувати здобуті та існуючі знання для існування та виживання у складному, постійно змінюваному світі, для того щоб не знищити, а зберегти та примножити природні ресурси Землі, культуру та інші здобутки людства шляхом гуманного та етичного ставлення до навколишнього середовища.

Існуюча до цього часу система освіти, яка заснована на засадах складної субординації, відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» [1] складається з таких ланок: дошкільна освіта; загальна середня освіта; позашкільна освіта; професійно-технічна освіта; вища освіта; післядипломна освіта; аспірантура; докторантура; самоосвіта. Вона має і свої переваги (загальна та обов'язкова для всіх система освіти з єдиним планом та програмою тощо) та недоліки (класно-урочна система освіти позбавляє людину вільно розпоряджатися своїм часом; готує людину-гвинтика внаслідок економіко-політичної необхідності, тому що розвинутій промисловості потрібні працівники, інструменти

для викачування прибутку, які мають бути пунктуальними, слухняними, пасивними і готовими прийняти своє неблагополучне становище як належне).

Ситуація докорінно змінилася, коли людство почало переходити у своєму розвитку до інформаційного суспільства. Цьому суспільству вже стали потрібні люди, які мають такі якості, як гуманність, креативність, самостійність, здатність швидко переключатися з одного виду діяльності на інший, уміння швидко знаходити та використовувати інформацію тощо. Для того, щоб надати цьому суспільству кадри з такими властивостями, і потрібна, на нашу думку, нова парадигма освіти. При цьому, як зазначає Р. Рабінович [7], на постнекласичному етапі розвитку науки в освіті склалися два освітньо-виховні напрями: off-line – як застаріла освітня парадигма та on-line – нова освітня парадигма. Але його концепція побудована на перебільшеній значущості та ролі впровадження в освітній процес ІКТ. Цю точку зору ми вважаємо помилковою, оскільки ця криза виникла завдогдо до появи ІКТ в освітньому процесі. Про це свідчать праці У. Годвіна, Ф. Феррера, О. Нілла, І. Ілліча, П. Фрейре та ін., коли ще не було навіть і згадки про ІКТ. Це, ми вважаємо, є криза самої освітньої системи, яка була породжена та функціонувала, задовольняючи потреби індустріального суспільства. Зараз у світі відбувається процес переходу до інформаційного суспільства, й ІКТ мають сприяти цьому переходу, зокрема, і в галузі освіти. Причому сама освіта має розглядатися не як механічна система (як в індустріальному суспільстві), а як людиновимірна система (в інформаційному суспільстві). Все це означає, що в освіті як системі вже намітилися, сформувалися та почалися процеси, на жаль, повільного, поступового, але все ж таки переходу до нової освітньої парадигми, яка має формувати в Учнів (Студентів) перш за все ідеї гуманізму, любові до свого народу, до своєї культури тощо.

Метою цієї статті є обґрунтування необхідності створення нової освітньої парадиг-

ми, яка виникає на межі існуючих в освітньому процесі двох освітніх парадигм: on-line освіти як мережі та off-line освіти як системи.

Аналіз досягнень та публікацій. У наукових дослідженнях розробці стратегій розвитку освіти як системи та як мережі присвячені праці:

- **дослідників, які розглядають освіту як систему:** Б. Гершунський, Л. Горбунова, А. Гуменюк, А. Єршов, М. Жалдак, В. Кізіма, Є. Князева, Н. Кочубей, С. Кузнецов, В. Лутай, Є. Машбиць, В. Монахов, М. Нестерова, С. Пейперт, Т. Рєзнік, В. Роберт та ін.;

- **науковців, які займаються розглядом освіти як мережі:** С. Ганаба, Л. Горбунова, Н. Кочубей, Р. Рабінович та ін.

Завдання нашого дослідження полягають у:

- розгляді парадигми off-line освіти як системи та її вплив на суспільство та людину;

- аналізі парадигми on-line освіти як мережі та її відмінності від off-line освіти як системи;

- зосередженні на теоретико-методологічному розриві між двома парадигмами освіти: off-line освіти як системи та on-line освіти як мережі, а також створення на їх межі нової вітчизняної освітньої парадигми.

Виклад основного матеріалу. Задля того, щоб запровадити превентивну (від лат. praeventio – випереджаю, попереджаю) освіту в Україні, потрібно ввести, як зазначає В. Лутай, «рух на випередження» [7, с. 33–43]. При цьому, на нашу думку, щоб наздогнати або просто встигати йти у ногу з новітніми освітніми закордонними системами, нашій вітчизняній освіті потрібно рухатися принаймні зі швидкістю світла. З цією метою в освітній процес стали активно залучатися ІКТ. Але їх упровадження породило цілу низку теоретико-методологічних непорозумінь між існуючими в освітній системі парадигмами. Розглянемо їх більш детально.

Як зазначає К. Робінсон [8], характерне для індустріального суспільства освітне

гасло: «жодна дитина не залишена» призвів від різноманітності до однорідності дисциплін, які використовуються в освітній системі. Ця система була зосереджена на розвитку технічних наук, а гуманітарні дисципліни залишалися поза увагою, що призвело до виникнення так званого «дефіциту уваги» Учителя (Викладача) стосовно Учня (Студента). Адже відомо, що гуманітарні дисципліни підтримують більшу частину талантів Учня (Студента) та Учителя (Викладача) і спрямовані на ті сторони людського життя, які не є сферою розгляду технічних дисциплін. Освіта зводиться до пасивної передачі/доставки знань (суворо обумовлених) від Учителя (Викладача) до Учня (Студента). Це призвело до деградації професії вчителя та самої системи освіти, тобто перетворило систему освіти на «долину смерті».

Але розширення освіти не є новим явищем у науковому та освітньому дискурсі. Як приклад можна навести проблему «двох культур» [9, с. 21–43], у якій зіштовхнулися між собою у 50–60-х рр. ХХ ст. два типи мислення: технічного та гуманітарного. На нашу думку, ця проблема є досить актуальною, тому, синтезуючи ці точки зору, можна застосувати їх для характеристики та пояснення сучасного стану освіти, а також намітити перспективи та необхідність упровадження нової парадигми освіти. З цією метою ми пропонуємо використання нових понять: **off-line освіта як система**, та **on-line – освіта як мережа**. Розглянемо доцільність їх упровадження.

Сучасному суспільству, що розвивається, постійно потрібні освічені, моральні, заповзятливі люди, які можуть самостійно приймати рішення вибору, здатні до співпраці, відрізняються мобільністю, динамізмом, конструктивністю. Такі люди мають бути готові до міжкультурної взаємодії, а також брати на себе відповідальність за долю країни та за її соціально-економічне процвітання. Саме тому перед off-line освітою як системою у зв'язку з постійно змінюваними потребами сучасного ринку праці пріоритетними вимогами виступають

самостійність та суб'єктність спеціалістів. Тобто відбувається поступовий перехід від індустріального суспільства з off-line освітою як системою до інформаційного суспільства з on-line освітою як мережею. При цьому відбувається зміна освітніх методів, методологій та технік. Освіта перетворюється з передачі/доставки інформації від Учителя (Викладача) до Учня (Студента) на засіб розвитку у них креативності, ініціативи, самостійності, самоосвіти. Це потребує від людини працездатного віку розвитку знань, умінь та навичок мобілізації свого креативного, інтелектуального потенціалу для вирішення різного роду завдань задля морально-доцільного перетворення дійсності.

Але слід зазначити, що off-line освітня системна парадигма може, пристосовуючись до новітніх технологій, методів і методик, співіснувати та навіть необхідна (на певних освітніх ступенях становлення нової освітньої парадигми) з on-line освітньою мережною парадигмою. Тому завданням Учителя (Викладача) у постнекласичному періоді розвитку освіти є вміння балансувати між off-line освітніми технологіями як системою та on-line освітою як мережею, а також знаходити на стику цих парадигм новітні методи та засоби, які будуть здатні та конкурентоспроможні привернути увагу Учня (Студента) до процесу освіти, а також набуття і засвоєння ним інформації. Off-line освітні технології не можуть задовольнити освітянські та виховні «прихми сьогодення». Розглянемо науковий дискурс щодо взаємодії та відмінності зазначених парадигм.

Розглянемо off-line освіту як систему. Система – це побудована або та, що сама по собі виникла, організованість або організація, у якій елементи достатньо жорстко вбудовані у структуру. Система сама по собі вертикальна, але в ній присутні й горизонтальні зв'язки. Як зазначає Н. Кочубей, продукти, які породжуються єдністю та взаємодією її елементів, невіддільні від самої системи. У системах властивості частин детерміновані властиво-

стями цілого, нове виникає як прояв цілого через взаємодію елементів [3, с. 453–454].

Щодо мети освіти як системи, то на сучасному етапі розвитку України як держави вона ґрунтується на підготовці кадрів для задоволення потреб індустріального суспільства, тобто відбувається процес освіти для освіти та промисловості, але мало уваги надається розвитку етично-гуманістичної складової особистості людини. Для того щоб розкрити ці складові в Учнів (Студентів) у сучасній off-line освітній системі Вчителями (Викладачами) застосовуються такі інноваційні методи та методики, як: структурування тексту у вигляді таблиць, TASC-аналіз, фішбоун, технологія «критичне мислення», стратегія «Інсерт», «умовні значки», сінквейн та коучінг, гейм ігри, проходять випробування та впроваджуються масові on-line курси: Coursera, EdX, Udacity, Prometheus, Moodle тощо. При цьому використання ІКТ має надати новий експериментальний простір, де Вчителі (Викладачі) й розробники освітніх технологій можуть випробовувати нові педагогічні та методологічні інструменти. Про це свідчить і виступ міжнародного радника з питань систем освіти та інновацій К. Робінсона на TED Talks: «Усі сучасні системи освіти перебувають на етапі реформування, але цього недостатньо, реформа нині вже не є дієвою, бо вона покликана вдосконалити модель, яка не працює. Нам потрібна не еволюція, а революція в освіті. Система має втілитись у щось нове» [8]. І цим новим, на нашу думку, має стати нова освітня парадигма, яка формується на перетині off-line освіти як системи та on-line освіти як мережі.

Як ми бачимо, off-line освітня система отримує можливість надавати освітні послуги без Учителів (Викладачів), таким чином вона перетворюється на on-line освіту як мережу. Ідея освіти без шкіл та вчителів не є новою, про це свідчать праці У. Годвіна, Ф. Феррера, О. Нілла, І. Ілліча, П. Фрейре тощо. Про ці неминучі проблеми шкіл, які були продуктом індустріального суспільства, вони говорили набагато раніше до по-

яви ІКТ та впровадження їх у систему освіти. Розглянемо їх праці більш детально.

Так У. Годвін у праці «Дослідження про політичну справедливість» (1793 р.) зазначав, що над суспільством тяжіють два види гноблення – освіта й уряд. При цьому освіту він вважав гіршим гнобителем, оскільки «уряд хоч якось має залежати від думки народу». У. Годвін стверджував, що саме у шкільних стінах заперечується повний розвиток людського розуму. Побожовання У. Годвіна підтвердилися самою історією – до кінця XIX ст. школи почали функціонувати як придаток до нових індустріальних економік, штампуючи людей-гвинтиків, покірних слуг держави і корпорацій.

Підтримуючи ідеї У. Годвіна, Ф. Феррер писав про політичне підґрунтя урядової підтримки державної системи освіти: «вони знають краще, ніж хто-небудь ще про те, що їх влада майже повністю ґрунтується на школі». Так, у 1901 р. у Барселоні ним була заснована перша «Сучасна школа» (Escuela Moderna) [11]. Із ростом індустріалізму у XIX ст. подібні національні школи поширилися повсюдно. Це відбулося не з реформістських намірів «прогресивних» урядів, а внаслідок економіко-політичної необхідності. Розвинутій промисловості зовсім не потрібні були вільнодумні особистості, їй потрібні були працівники, інструменти для викачування прибутку, вони мали бути пунктуальними, слухняними, пасивними і готовими прийняти своє неблагополучне становище як належне. Ф. Феррер вважав неймовірним, що уряд сам по собі зможе створити систему освіти, яка б була здатна привести до радикальних змін у суспільстві. Тому було б абсурдно вірити, що санкціоновані державою школи можуть сприяти поліпшенню становища незаможних класів. Імовірноше, освіта навчить бідних приймати без будь-якої критики соціальну структуру і змусить вірити тому, що поліпшити своє матеріальне і людське становище можна лише індивідуальними зусиллями в межах існуючих соціально-економічних порядків.

Ще один представник вільних шкіл ан-

глієць О. Нілл у 1939 р. у книзі «Проблеми вчителя» [6] зазначав, що «державні школи мають виробляти рабський менталітет, тому що тільки рабський менталітет може вберегти цю систему від розвалу». Він визначав школи як продукт прямого класового інтересу. Завданням таких шкіл було «дисциплінувати працівників таким чином, щоб вони залишалися соціально кастрованими на все життя, а їх метою має стати продовження привілеїв багатих, які відчують себе в безпеці з таким кастрованим класом, у якого не вистачає духу на бунт». Він також вважав, що англійські школи по суті грабують робітничий клас, позбавляючи його ефективних лідерів.

Подібними до попередніх поглядів є праці, розроблені у 1970-ті роки південноамериканським педагогом І. Іллічем, у яких він зазначав, що школа готує експертів-споживачів, беручи на себе повну відповідальність за дитину, при цьому вона вчить усьому і вся, штампує масового споживача і прихованого агента правлячого класу. Школа втручається і нав'язує певні сексуальні стереотипи, шаблони повсякденної поведінки, вчить вирішувати індивідуальні проблеми певним і схематичним чином. Дітям утовкмачують у голови, наприклад, такі «істини», що свобода дарується владою і її потрібно заслужувати, а потім використовувати, як годиться, або ж вона буде відібрана. Подібна система освіти руйнує здатність людей діяти самостійно. «Шкільна система сьогодні виконує триєдину функцію, характерну, як видно з історії, для могутніх церков: є одночасно сховищем соціальних міфів, засобом узаконення суперечностей, що містяться в цих міфах, і центром ритуальних дій, що відтворюють і підтримують розбіжності між цими міфами і реальністю». Далі І. Ілліч робить висновок: «Без дескуляризації – скасування школи як суспільного інституту – сьогодні неможливе звільнення людини. Всі ми бранці шкільної системи; ми в полоні забобон, що знання ми можемо отримати тільки ламаючи себе, щоб потім таким же чином передати їх нашим дітям – ось процес ви-

робництва і відтворення знання. Освіта – це виключно діяльність самої людини» [2].

Ще один критик сучасної освіти П. Фрейре [14] говорив про «банківській метод» освіти, за якого студент є скоріше об'єктом навчання, у який вкладається знання, як гроші у скарбничку, щоб потім її розбити і витягнути все, що потрібно, ніж суб'єктом процесу отримання знань, який сам визначає те, що йому необхідно для життя. Система постійно нав'язує ту точку зору, що причиною наших негараздів є кожен окремий індивід, а не соціальна структура в цілому. Таким чином, під виглядом «збереження культури і знання» ми маємо систему, яка не сприяє досягненню ні справжнього знання, ані справжньої культури [13, с. 62]. Альтернативою для накопичувальної системи освіти, як зазначає П. Фрейре, має стати проблематизуюча система освіти (звільняюча концепція освіти), що ламає вертикальні зв'язки та зможе виконувати функцію практики свободи тільки у тому випадку, якщо їй вдасться подолати вищезгадану суперечність. Тільки, на його думку, завдяки діалогу припиняють існувати вертикальні зв'язки панування Учителя (Викладача) над Учнем (Студентом) і Учня (Студента) над Учителем (Викладачем), але при цьому виникають нові горизонтальні зв'язки між Учителем (Викладачем) і Учнем (Студентом) і навпаки. Учитель (Викладач) перестає бути тим єдиним, хто вчить, а стає одним з тих, хто навчається в процесі діалогу з Учнями (Студентами), а ті своєю чергою також вчать, навчаючись при цьому [12].

З викладеного вище видно, що у своїх дослідженнях У. Годвін, Ф. Феррер, О. Нілл, І. Ілліч, П. Фрейре цікавилися питаннями неспроможності та суперечності методик та методологій системи освіти, які збігаються, на наш погляд, з такими ж проблемами, з якими стикнулася вітчизняна освіта стосовно існування off-line освіти як системи.

Отже, ми бачимо, що off-line освітня система спрямована на визначення, підкорення та нав'язування відповідних методів,

технік та методик. Тобто сама система безперервно виробляє бідність, і чим більше під неї прилаштовуються люди, тим більше вона її і виробляє.

Розглянувши концепції щодо створення суспільства без шкіл та шкіл без викладачів, можна констатувати, що не впровадження в освітній процес ІКТ, а сама система освіти стала тим наріжним каменем, який призвів до необхідності розробки та впровадження в освітній процес нової парадигми освіти. Тобто on-line освітня мережа має сприяти, на нашу думку, здійсненню цього переходу шляхом реформ, поступово, повільно та планово, а не революційно.

Тепер перейдемо для розгляду освіти як мережі. Життя сучасної людини неможливе без використання мережі Інтернет. Україна приєдналася до мережі Інтернет у 1993 р. Мережеві технології – це сучасний напрям інформатизації суспільства, що бурхливо розвивається, загалом і в освіті, зокрема. Однак Інтернет – це не тільки засіб зв'язку, це, передусім, і складний об'єкт пізнання [3, с. 449–450]. Тому застосування ІКТ у різних сферах життя людини, які є продуктом мережі Інтернет, стає невід'ємною частиною й освітнього процесу, тобто відбувається «мережування» самої системи освіти, що надає нам змогу розглядати освіту у постнекласичний період розвитку науки і як систему, і як мережу. Н. Кочубей, характеризуючи мережу, виокремлює такі її властивості: продукти, які є породженням мережі, віртуальні і можуть існувати відносно самостійно; вона породжує новий сенс та референтні саморефлексивні інактивовані взаємодії; середовище, у якому присутні та взаємодіють якісь актори або користувачі; вона переважно горизонтальна, і у ній присутні неформальні та (що важливо!) переважно неієрархічні утворення, у яких за своїм волевиявленням без якогось примусу спілкуються агенти, які усвідомлюють свою свободу та необхідність такої вільної комунікації [3, с. 453–454].

Отже, ми бачимо, що Учень (Студент) як суб'єкт освітньої діяльності має постій-

но рефлексувати в нових умовах. Освіта, як зазначає В. Кремінь, має підготувати людину, яка буде здатна та виявить бажання створювати та сприймати зміни та нововведення [4, с. 35]. За такого підходу ціннісно-цільові структури суб'єкта та об'єкта освіти мають стати особливим предметом для аналізу. При розгляді освітнього процесу в постнекласичний період розвитку науки, як зазначає В. Стьопін, виникає потреба значно розширити набір ознак, які характеризують суб'єкта, що пізнає. [10, с. 11–12]. Адже він має не тільки оволодівати професійними знаннями, вміннями та навичками, тобто усвідомити етос науки (настанову на пошук істини та зростання істинних знань), але також і здійснювати рефлексію над ціннісними підвалинами освітньої діяльності, що є невід'ємною складовою наукового етосу. Усе це, на нашу думку, також стосується й освітньої системи. Учень (Студент) має розглядатися в освітньому процесі не як об'єкт, а як суб'єкт; не пасивний, а активний учасник цього процесу. Саме тому виникає потреба у становленні та подальшому розвитку постнекласичної раціональності, яка потребує якісно нового переосмислення рефлексії у освітньому процесі, де пріоритетним чинником має стати етична складова. У поле цієї рефлексії має включатися проблематика соціокультурної детермінації off-line освітньої системи. Освіта в цих аспектах розглядається як занурена в етично-гуманістичний та соціальний контекст. Для цього ми маємо покращити якість off-line освіти як системи.

У on-line освіті як мережі з цією метою розробляються та впроваджуються такі нові методи: оцифрування інформації; гейміфікація процесу сприйняття; графікація – відновлення процесів завдяки увазі; інтерактивність; інкапсуляція – спосіб побудови нейронних зв'язків; фрагментація мереж (побудова штучного інтелекту); активна розумова діяльність; застосування LMS-менеджменту; тренінгові концепції систем та треків в освіті тощо.

Отже, методи, які застосовуються в освітніх системах off-line та on-line, різні,

тобто вони знаходяться у певному теоретико-методологічному дисбалансі. Цей дисбаланс проявляється у тому, що off-line та on-line освітні системи підходять по-різному до об'єкта та суб'єкта освітньої діяльності та їх ролі в освітньому процесі, а також до мети і змісту освіти, що своєю чергою впливає і на методи освіти.

Висновки. Проаналізувавши різні концепції освіти без школи та школи без викладача, ми дійшли висновку, що невикористання ІКТ в освітній системі призвело до кризи сучасну систему освіти, ця криза є кризою застарілої off-line освіти як системи. Таким чином, можна говорити про створення, упровадження та функціонування в інформаційному суспільстві on-line освіти без школи та школи без викладача, але лише тільки для деяких освітніх рівнів, тобто другої вищої, а також для подальшої освіти дорослих. Ми вважаємо, що школи, університети як соціальні інститути мають бути присутніми у новій парадигмі освіти на певних освітніх рівнях, наприклад, до магістратури. При цьому велике значення має безпосереднє спілкування

між Учнем (Студентом) та Учителем (Викладачем), і завданням Учителів (Викладачів) має бути вже не надання готових знань Учням (Студентам), а передавання досвіду; навчання їх етико-гуманістичним цінностям, культурі; навичкам, як, де, які та яким чином отримувати необхідні знання та використовувати їх для подальшої самоосвіти протягом усього життя.

Ми дійшли усвідомлення того, що off-line освіта як система розглядає Учнів (Студентів) як об'єкта освітньої діяльності, який постійно потрібно наповнювати знаннями для задоволення потреби індустріального суспільства в кадрах. При цьому формується людина-гвинтик, функціонер, який не вміє самостійно мислити та приймати важливі рішення, він має підкорятися існуючій системі та виконувати «свої функціональні обов'язки». On-line освіта як мережа, яка розвивається як продукт інформаційного суспільства, розглядає Учнів (Студентів) як суб'єктів освітньої діяльності, сприяє розвитку їх креативного мислення, вчить самостійно мислити та приймати важливі рішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про загальну середню освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
2. **Иллич И.** Освобождение от школ. Пропорциональность и современный мир / И. Иллич – М. : Просвещение, 2006. – 160 с.
3. **Кочубей Н. В.** Сеть как пространство постнеклассических практик / Н. В. Кочубей // Постнеклассические практики: опыт концептуализации : коллективная монография / под общ. ред. В. И. Аршинова и О. Н. Астафьевой. – СПб. : Изд. дом «Мирь», 2012. – С. 447–456.
4. **Кремень В. Г.** К обществу знаний – через совершенствование системы образования / В. Г. Кремень // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 34–48.
5. **Лутай В. С.** Реформування вищої освіти на основі становлення філософсько-методологічної парадигми посткласичної науки. Рух на випередження / В. С. Лутай // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С. 33–43.
6. **Нилл А. С.** Саммерхилл: Воспитание свободой : пер. с англ / А. С. Нилл. – М. : Педагогика-Пресс, 2000. – 296 с.

REFERENCES

1. Law of Ukraine «On General Secondary Education» [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
2. **Ylich I.** Getting free from schools. Proportionality and modern world / I. Ylich. – M. : Prosveshcheniie, 2006. – 160 p.
3. **Kochubey N. V.** Network as space of post non-classic practices / N. V. Kochubey // Post non-classic practice: conceptualizing experience : col. monograph / (eds.) V.I. Arshinova and O. Astafieva. – SPb. : Publishing Home «Mir», 2012. – P. 447–456.
4. **Kremen V. H.** K knowledge society – through education system improvement / V. H. Kremen // Socio-Economic problems of information society. – Sumy: YTD «Unyversitetskaia kniha», 2005. – P. 34–48.
5. **Lutay V. S.** Reform of higher education through the formation of philosophical and methodological paradigms of post-classical science. Traffic on the advance / V. S. Lutay // Higher education of Ukraine. – 2001. – № 2. – P. 33–43.
6. **Nyll A.** Sammerhyll: getting educated by freedom: Trans. from English / A. Nyll. – M. : Pedagogika-Press, 2000. – 296 p.

7. **Рабинович Р.** Тенденции в on-line образовании [Электронный ресурс] / Р. Рабинович. – Режим доступа : <http://theoryandpractice.ru/videos/1064-roman-rabinovich-tendentsii-v-onlayn-obrazovanii>
8. **Робинсон К.** Как избежать долины смерти в образовании? [Электронный ресурс] / К. Робинсон. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=qJCJLNI5Lbs>
9. **Сноу Ч. П.** Две культуры / Ч. П. Сноу. – М. : Прогресс, 1973. – 142 с.
10. **Степин В. С.** От теоретического знания – к постнеклассическим практикам / В. С. Степин // Постнеклассические практики: опыт концептуализации : коллективная монография / под общ. ред. В. И. Аршинова и О. Н. Астафьевой. – СПб. : Изд. дом «Мирь», 2012. – С. 8–12.
11. **Феррер Ф.** Современная школа / Ф. Феррер. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 128 с.
12. **Фрейре П.** Образование как практика освобождения [Электронный ресурс] / П. Фрейре. – Режим доступа : <http://www.domrebenok.ru/blog/paulu-freire-obrazovanie-kak-praktika-osvobozhdeniya/>
13. **Фрейре П.** Педагогіка пригноблених / Пауло Фрейре ; [пер. з англ. О. Демянчука]. – К. : Юніверс, 2003. – 166 с.
14. **Фрейре П.** Педагогіка свободи: Етика, демократія і громадянська мужність / Пауло Фрейре ; [пер. з англ. О. Демянчука]. – К. : Видав. дім «КМ Академія», 2004. – 120 с.
7. **Rabinowitz R.** Trends in on-line education [Electronic resource] / Robert Rabinowitz. – Access mode : <http://theoryandpractice.ru/videos/1064-roman-rabinovich-tendentsii-v-onlayn-obrazovanii>
8. **Robinson K.** How to avoid a valley of death in education? [Electronic resource] / K. Robinson. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=qJCJLNI5Lbs>
9. **Snow C. P.** Two cultures / C. P. Snow. – M. : Progress, 1973. – 142 p.
10. **Stepin V. S.** From theoretical knowledge – to post non-classic practices / V. S. Stepin // Post non-classic practices: Conceptualizing Experience : Col. monograph / (eds.). V. Arshinova and O. Astafieva. – SPb. : Publishing Home «Mir», 2012. – P. 8–12.
11. **Ferrer F.** Modern School / F. Ferrer. – M. : Knyzhnyi dom «LYBROKOM», 2012. – 128 p.
12. **Freire P.** Education as the practice of liberation [Electronic resource] / P. Freire. – Access mode : <http://www.domrebenok.ru/blog/paulu-freire-obrazovanie-kak-praktika-osvobozhdeniya/>
13. **Freire P.** Pedagogy of the oppressed / Paulo Freire ; [Trans. from English A. Demianchuk]. – K. : Universe, 2003. – 166 p.
14. **Freire P.** Pedagogy of Freedom: Ethics, democracy and civil courage / Paulo Freire ; [Trans. from English A. Demianchuk]. – K. : Publishing. house «KM Academia», 2004. – 120 p.

---

15. **Neill A. S.** A radical approach to child rearing. Hart Publishing Company / A. S. Neill. – New York, 1960. – 392 p.